

Nekschot

Rudi Van Doorslaer

NEKSCHOT

ORLOG, GEWELD EN
BEVRIJDING IN TONGEREN

© 2021 Rudi Van Doorslaer | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem
Boekverzorging Elgraphic

ISBN 978 90 5615 702 9
NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

INHOUD

1. Proloog 7
 2. Oorlog in Limburg 16
 3. Het laatste oorlogsjaar 24
 4. Bijna bevrijd 38
 5. Niemandslaan 50
 6. Voorspel 61
 7. De lijst 77
 8. Nekschot 91
 9. Naweeën 106
 10. Een nieuw jaar 139
 11. Normalisering en afrekening 147
 12. Epiloog 159
- Lijst van afkortingen 171
- Bronnen 172
- Dankwoord en verantwoording 175

1

PROLOOG

Op een ijskoude winterdag in januari 1976 ben ik met mijn oude VW-kever naar Petegem bij Deinze gereden. In mijn herinnering is de temperatuur die dag niet boven het vriespunt uit gekomen, maar haast een halve eeuw later kan ik daar natuurlijk niet meer zo zeker van zijn. Om de waarheid te vertellen, ik ben op pad om een vriendendienst te bewijzen. Ik sta namelijk in het krijt bij Jef Turf, in die periode voorzitter van de Vlaamse vleugel van de communistische partij. Hij heeft er persoonlijk voor gezorgd dat mijn afstudeerverhandeling over de KPB en het Sovjet-Duitse niet-aanvalspact een jaar voordien bij Uitgeverij Masereelfonds in boekvorm is verschenen. In de loop van die maand januari belt Jef Turf, altijd een minzaam man, mij op met de vraag of ik niet iets voor hem wil doen. Het komt erop neer dat hij regelmatig wordt aangeklampt door een oude partij-kameraad uit Deinze die maar niet kan ophouden met vertellen over de oorlog. Jef ziet in die jaren vooral de Eurocommunistiche toekomst voor zich en heeft begrijpelijkerwijs minder tijd te besteden aan het glorierijke verleden van zijn partij. Of ik niet eens bij hem wil langsgaan, zodat hij zijn verhaal kwijt kan?

En dus sta ik die koude donderdag in januari 1976 voor de deur van een bescheiden arbeiderswoning in Petegem. Wanneer de deur opengemaakt wordt, staat er een eerder kleine, pezige man met hoekige gelaatstrekken voor mij. Hij kijkt mij vorsend aan en ziet een jonge snuiter van 24 jaar met baard en lange haren, zo weggelopen uit mei '68. Leander Ghyselincx, die zelf liever zijn tweede voornaam

Bertrand gebruikt, is dan 73, heeft een brutale manier van praten en ik ruik drank. Hij doet mij denken aan een nonkel van mijn vader, die sprak ook zo, al had hij eigenlijk geen kwaad in zich en was het veel-
eer een manier om zich een houding te geven. Het huisje heeft een
typisch Vlaams interieur, met een voorkamer, die via een doorkijk
uitgeeft op een keuken en achterkeuken. We installeren ons in de
voorkamer. Er staat een laag salontafeltje tussen ons, waarop ik mijn
cassetterecorder plaats. Ik mag het gesprek opnemen, maar enkele
keren zal hij mij sommeren om de band te stoppen. Zijn vrouw staat
te strijken in de keuken. Nu en dan wil ze er iets tussen brengen,
maar dan snoert Leander haar prompt de mond.

En zo zijn we vertrokken voor zijn levensverhaal, waarbij hij meer
dan eens breed uitweidt en spitante details vertelt zonder er zich over
te bekommeren hoe ontluisterend die vaak zijn voor zijn persoon.
Beeldrijk, rechtuit en naïef, dat vat misschien het best zijn verhaal
samen. Of misschien ook nog, *en sourdine*, een grote ontgoocheling
over de offers die hij volgens zijn aanvoelen in zijn leven heeft ge-
bracht en wat het hem maar heeft opgeleverd: nog steeds in de anoni-
miteit en met weinig middelen voor een onbezorgde oude dag.

Leander Ghyselincx sluit aan bij de communisten in Deinze in 1936,
het jaar van het Franse volksfront en het ontbranden van de burgeroor-
log in Spanje. Hij werkt dan als steenkapper in een Waalse steengroeve.
Niet lang daarna wordt hij opgenomen in het federaal comité van de
partij in Gent. Zodra hij bekendstaat als communist, krijgt hij last met
de politie. Politiecommissaris Meersschaert van Deinze is zijn kwel-
duivel. In 1938 is Ghyselincx kandidaat op de lijst voor de gemeente-
raadsverkiezingen. De lijst haalt 84 stemmen. Om maar te zeggen dat
het communisme in Deinze niet echt een grote aanhang telt.

Uit alles wat hij vertelt, blijkt dat hij op zijn manier een trouwe partij-
soldaat is. Wat hij niet vertelt, is dat hij ondertussen al een bewogen
jeugd achter de rug heeft. Omdat ik later in het gesprek maar blijf
doorvragen over hoe hij zomaar commandant kon worden van de
partizanen in Limburg, ogeschijnlijk zonder militaire ervaring,

komt hij schoorvoetend toch op die jeugdijaren terug. Maar dan moet ik de opname wel stoppen. Ghyselincx vertelt dat hij de oudste is van een kroostrijk gezin en na de lagere school een tweetal jaren lichtmatroos is geweest op de Belgische koopvaardijvloot. In 1926, hij is dan 22 jaar oud, engageert hij zich in het Franse Vreemdelingenlegioen. Hij wordt infanterist met standplaats in Noord-Afrika. Zijn specialisatie is het gebruik van de mitrailleur. Hij blijft er tot 1933. Die zeven jaren in dienst van een korps met een ijzersterke discipline laten hun sporen na. Tijdens het grote partizanenproces van Tongeren in 1951 drukt zijn advocate hem op het hart dat hij daarover met niemand mag praten. Later zal Ghyselincx er zich over verbazen dat de auditeur het niet tegen hem heeft gebruikt, want hij is het toch te weten gekomen. Hierover nog dit: de humanresourcesafdeling van het *Légion Étrangère* kon in haar archieven geen enkel spoor terugvinden van de passage van Ghyselincx. Had hij daar zijn echte naam niet opgegeven? Dit was zeker niet ongebruikelijk voor wie naar het *Légion* trok. Of heeft hij dit verhaal verzonnen? En waarom dan wel?

In mei 1940 is hij als steenkapper aan het werk op een bouwwerf in Brussel. Bloemrijck vertelt hij hoe hij de dag van de Duitse invasie heeft beleefd: *(...) Ik ga naar 't café. Die zitten daar allemaal in uniform, soldaten, die gevolg geven aan de oproeping. Een glas gekocht, nog één. Kom, 't is gedaan met werken. Nog een glas gedronken. Ik heb dan discussies gehad over dat ik een Vlaming ben. Brusselaars, die weerden zich ook tegen mij. De Vlamingen werden aanzien als aanhangers van de Duitsers. (...) Ik kom terug op 't werk. Er is niemand meer. Ze zijn allemaal weg. Ik heb mijn boterhammen gegeten. Er stonden daar hele grote ruiten, lege flessen. En ik ben beginnen de hele boel kapot te slaan. (...) Daar komt een mijnheer en zegt hij: "Wat doet gij?" 'k Zeg: "De boel kapotslaan. Ziet ge niet dat het oorlog is?"*

Wanneer hij op 11 mei terugkeert naar Deinze en uit de trein stapt, staat de gendarmerie hem op te wachten. Alle communisten zijn verdacht, maar ook leden van het Vlaams Nationaal Verbond en van het Verdinaso. Ze krijgen het gezelschap van vreemdelingen die als onderdanen van de vijandige naties eveneens verdacht zijn. Velen onder hen

zijn Joodse vluchtelingen uit Duitsland. Ook Leanders broer René is dan al naar de gevangenis van de Nieuwe Wandeling in Gent gebracht. Hij is in het gezelschap van een hele rits Gentse communisten, zoals senator Ferdinand Minnaert, de jonge intellectueel Gerard Van Moerkerke en metaalbewerker Kamiel Van Acker. Via Doornik en Moeskroen, vele voetmarchen en een traject met de spooktreinen later komen ze, nog steeds begeleid door Belgische soldaten, in Frankrijk aan.

Het is geen plezierreis en de brutaliteiten van sommige soldaten schokken hem. Vooral de Joodse vreemdelingen moeten het ontgelden. In Frankrijk gaat het te voet verder, tot blijkt dat ze in een bos in de buurt van Boulogne omsingeld zijn door Duitse soldaten. En plots zijn alle Belgische soldaten verdwenen. Hun groepje Gentse communisten tracht naar het zuiden verder te trekken, maar dat lukt niet. Ze besluiten dan maar naar België terug te keren, al lopend. En zo belandt Leander midden juni terug in Deinze, waar zijn zussen hem ontvangen met het idee dat hij zijn lesje nu wel geleerd heeft: “*Ziet ge, groten – ze noemden mij groten omdat ik de oudste was van ’t gezin – nu hebt ge zeker wel een les gekregen ... nu zult ge ’t wel een beetje kalmpjes aan doen zeker?*” *k Zeg aan mijn zusters: “Nu begint het nog maar pas.”* Zijn drie zussen zijn katholiek, maar broer René, die samen met Leander in de meidagen als verdachte is opgepakt, is communist. Hij overlijdt in 1942. Een andere broer, Albert Ghyselincx, studeert voor priester, maar stopt daarmee en treedt in 1936 toe tot de KP, die hij weer verlaat in 1937. In het begin van de oorlog engageert hij zich in de *Waffen SS*. Hij wil echter – dixit Leander – onmiddellijk ontslag nemen, maar op advies van broer Leander is hij bereid in de SS te blijven ‘*uitsluitelijk om het te bestrijden*’. Hij krijgt dan werk bij een Duitse bouwfirm, die samensmelt met de *Organisation Todt*. Begin 1944 desertteert hij en kort voor de bevrijding wordt hij aangehouden door de Sicherheitspolizei en weggevoerd naar Duitsland.

Leander Ghyselincx, die werkloos is, weigert om een job in Duitsland te aanvaarden en werkt eerst een tijdje voor de gemeente. Dan kan hij aan de slag als steenkapper bij de firma SOCOL, die de opdracht heeft een sluis te herstellen in Deinze. Zo kan hij in Deinze blijven. Het

contact met de Gentse communisten, die in die beginperiode nog hun lokaal openhouden, is hersteld. Maar de partijmensen en hun sympathisanten zijn helemaal ontredderd. Het niet-aanvalspact tussen Stalin en Hitler zaait verwarring. Zijn de nazi's dan niet langer de vijanden van de communisten? Heel wat van Leanders kennissen aanvaardden het aanbod om naar Duitsland te gaan werken. Ghyselinck colporteert met *Ulenspiegel*, een vreemde gazet die hij krijgt van een Antwerpse communist. *Ulenspiegel*, in het begin een dagblad, wordt volgeschreven door een groep Antwerpse communisten en sympathisanten rond de charismatische Jef Van Extergem. Het blad richt zich in de lijn van het Sovjet-Duitse niet-aanvalspact tegen Londen, Parijs en Berlijn, maar dan toch vooral tegen Londen en minder tegen Berlijn. In de plaatselijke cafés gaat hij het gesprek aan met Duitse soldaten. Zo is hij *'eens uit een café moeten vluchten. Een glas gedronken en daar waren ze aan het feestvieren en dan ben ik beginnen meezingen. Ik kende nog van die Duitse liederen (...) en dan heb ik de Internationale gezongen ... Maar de cafébaas kende mij zeer goed. Dan heeft hij geroepen, "Bertrand, Bertrand, haast u, loop, loop." (...) Achteraf heeft hij mij gezegd: "Die soldaat nam zelfs zijn bajonet al om u op te steken."*

Eind juni 1941 valt Duitsland de Sovjet-Unie binnen en zijn de wittebroodsweken voor de communisten voorbij. Ghyselinck wil geen tweede keer opgepakt worden en besluit niet meer thuis te slapen. Uit zijn verhaal blijkt hoe weinig de partijleden in Vlaanderen voorbereid zijn op de illegaliteit. Ghyselinck reist van hot naar her, op zoek naar een slaapplek en een boterham. Dat heeft hij als een zeer moeilijke tijd beleefd. Langzaam groeit de verzetsactiviteit. Eerst met de clandestiene pers: Leander verspreidt *De Roode Vaan*. In Deinze poogt hij samen met nog enkele kameraden weerwerk te bieden tegen de propaganda van de Nieuwe Orde-eenheidsvakbond, de Unie van Hand- en Geestesarbeiders.

Na een tijd krijgt hij via de Gentse communist Kamiel Van Acker een uitnodiging om naar Brussel te komen. Hij ontmoet iemand met een snor, die achteraf Robert Dubois uit Oostende blijkt te zijn. Dubois heeft al vele watertjes doorzwommen voor de partij, van de partijschool

in Moskou tot een geheime zending naar de Verenigde Staten. Hij is nu aangeduid om de militaire actie te organiseren in Oost-Vlaanderen. Er wordt Ghyselinck opgedragen alle contacten met zijn kameraden uit Deinze te verbreken. Vanaf nu moet hij aan gespierde actie denken: *'Ze hebben mij dan een revolver gegeven en een tas en daarmee ben ik naar Deinze gekomen.'* In Gent vormen zich eind 1941 kleine groepen van de eerste partizanen. De spilfiguur is de gewezen Spanjestrijder Louis Wewer. Maar Ghyselinck treedt in die startfase niet op de voorgrond. Pas wanneer die eerste kernen worden opgerold, wordt hij naar Gent gehaald. In september 1942 is hij betrokken bij een actie met een bom die ze enkele maanden voordien hebben ontvangen uit Brussel. De aanslag is gericht tegen een schoolgebouw dat dienstdoet als kazerne van de Vlaamse Wacht aan de Meulestedesteenweg. Blijkbaar bezwijkt een Vlaamse Wachter daarbij achteraf aan zijn verwondingen.

De toestand in Gent is dan snel niet meer veilig voor Ghyselinck. Hij vertelt het zo: *'De vrouw die mij die bom overgemaakt heeft, is aangehouden. Hij die hem gefabriceerd heeft, die ingenieur, is aangehouden. (...)* Maar volgens dat ze ons inlichtingen gaven, reed de vrouw met de Gestapo rond, beloofd door de Duitsers dat indien ze ons overgaf ... dat ze zou vrijgelaten worden. Maar nu ... Het was een Antwerpse communiste, die naam ben ik vergeten ... een mooi vrouwke. Die heeft ons niet verklapt.' Ghyselinck spreekt hier over de Brusselse communist Jean Guillissen, ingenieur en assistent aan de ULB. Guillissen is de eerste specialist bommenmaker van de partizanen. Zijn vriendin is de uit Antwerpen afkomstige Félicie Lewin. Guillissen wordt terechtgesteld in Gent op 9 mei 1942. Lewin wordt in augustus als Joodse gedeporteerd uit Mechelen naar Auschwitz en komt niet terug. Of Ghyselinck hier niet enkele zaken door elkaar haalt, is nog maar de vraag. Volgens het onderzoek van historica Karolien Steen (*De schemerzone van een stad in oorlog. De evolutie van het verzet in Gent, 1940-1944*, UGent, 2007) kwam de Duitse politie, geholpen door een voormalig lid van de gerechtelijke politie, via de Gentse connectie ingenieur Guillissen op het spoor. Maar dat situeert zich reeds vroeg in het voorjaar van 1942. De Antwerpse vrouw die Ghyselinck in zijn interview vermeldt, kan dus best iemand anders zijn geweest.

Alles bij elkaar lijkt de partizanenactiviteit van Ghyselincx in het Gentse beperkt te zijn, in ieder geval laat hij niet echt sporen na. Het wordt hem nu te warm onder de voeten in het Gentse. Kamiel Van Acker beslist dat Carolus ‘Charles’ La Broye en Oscar Heemans in Gent de activiteiten kunnen verderzetten, terwijl Ghyselincx eerst naar Antwerpen zou vertrekken, maar ten slotte naar Limburg wordt gestuurd, als korpscommandant van de partizanen: *‘Ja, daar stond er mij een heel spel te wachten ...’* Begin 1943 vertrekt Leander naar Limburg en vervelt hij tot commandant Georges.

Zijn adjunct in Limburg wordt Emile Neven, en die had *‘machtige, machtige kameraden’*. *‘Mijn korps in Limburg, dat was zeer militair gedaan. Ik had de kop daarvoor, en dat ondervonden ze ook in Brussel.’* Hij had *‘veel zin voor militarisme’* herhaalt hij verder in het gesprek. Het korps telt dan in de provincie zo’n dertig à veertig leden. In het zuiden van de provincie, waar ze het sterkst staan, krijgt hij Guillaume Christiaens als operationeel adjunct. Ghyselincx zegt van zichzelf dat hij een idealist is, iemand die weet wat antifascisme inhoudt. Emile Neven daarentegen, *‘die mens zag de zaak zo niet. Ja, hij was partizaan, patriot zogezegd. Eenmaal dat ge daar in zat ... ge moest erin voort.’* Er zijn dat jaar vele partizanen opgepakt, 23 zijn er terechtgesteld en één opgehangen. De Duitsers hebben dan overal affiches laten aanplakken op kerken en huizen met foto’s van die mensen erop. Maar, gooit Ghyselincx er spontaan uit, *‘daar in Limburg, mijn specialiteit was zwarten neerschieten’*.

En zo is de voorzet gegeven voor dit boek, waarin we het wedervaren volgen van de partizanen die onder leiding van Ghyselincx, alias Georges, de provincie Limburg in vuur en vlam zullen zetten. De focus ligt daarbij op het zuiden van de provincie, en in het bijzonder op de kleine provinciestad Tongeren tijdens de bevrijdingsperiode in het najaar van 1944. Die keuze werd niet enkel ingegeven door de intensiteit van de verzetsacties in die regio, maar vooral door de uitzonderlijke rijkdom van de bronnen waaruit wij konden putten. Die informatie distilleerden wij namelijk hoofdzakelijk uit getuigenverklaringen op het proces dat in 1951 voor de Antwerpse krijgsraad werd gevoerd te-

gen de groep partizanen rond hoofdfiguur Ghyselinck. Dit laat ons toe, bijna zoals bij een middeleeuws heksenproces, van dichtbij de schare protagonisten te volgen tijdens het drama dat zich op 9 september 1944 in Tongeren afspeelt. Die dag executeren de partizanen zonder vorm van proces vijf personen die tijdens de bezetting een vooraanstaande rol hebben gespeeld in het bestuur van de stad en de regio. Vooraf komt het op het stadhuis tot een confrontatie met de vooroorlogse elite, het schepencollege en enkele magistraten, maar ook met vertegenwoordigers van een andere burgerlijke verzetsbeweging. Zij willen de partizanen afbrengen van hun wraakzuchtig idee. Maar hoe ver willen ze daarin gaan?

In *Nekschot* worden die getuigenissen zo nauwgezet mogelijk gevolgd, ook in al hun gebrek aan accuraatheid en soms klaarblijkelijke tegenspraak. Zo komt een grillige mozaïek tevoorschijn waarin het soms moeilijk is om waarheid van leugen te onderscheiden. Daardoor duikt in de tekst ook een waternival aan personages op, die, bij wijlen, de lectuur ervan niet vergemakkelijkt. Hiervan zijn wij ons terdege bewust. Nochtans is precies het weergeven van die veelheid aan fragmentarische getuigenissen noodzakelijk om de realiteit te schetsen van die chaotische uren en dagen in Tongeren.

Om de lezer toch enigszins te wapenen bij de lectuur van dit boek stellen wij vooraf even kort de belangrijkste personages voor. Er zijn vooreerst de partizanen. Naast provinciaal commandant Leander Ghyselinck, alias Georges, is het goed een viertal namen te memoriseren: de adjunct-commandant operaties Guillaume Christiaens, Gerard Stassen, Laurens 'Max' Devries en Remi Nulens. Met uitzondering van Oost-Vlaming Ghyselinck zijn het allen Limburgers. Er zijn ook de leiders van de burgerlijke verzetsbeweging die in Tongeren actief is, de Belgisch Nationale Beweging: herbergier Henri Noë, bankier Philippe de Schaetzen en hun belangrijkste 'luitenant', Jacques Proesmans. Deze laatste is een politieagent die in conflict komt met de Nieuwe Orde-bestuurders, maar in 1946 in Tongeren beloofd wordt met de functie van politiecommissaris. Dan zijn er de notablen, de vooroorlogse bestuurders en magistraten: de katholieke bur-

gemeester baron Georges Meyers en de magistraten Michel Ponet en Romain Ducamp. Ook rijkswachtofficier Théophile Vanoppen speelt een opmerkelijke rol. Tot slot moeten we nog even stilstaan bij de vijf slachtoffers van 9 september: Paul Romsée van de economische controlediensten, arrondissementscommissaris Alexis Van Geel, Tongers politiecommissaris Antoon Vanderougstraete, schepen Paul Vanderijst en stadssecretaris Ernest Frisson.

Terwijl het verhaal zich ontvouwt, zal langzaam maar zeker ook duidelijk worden dat dit oorlogsdrama een gelpunt vormt in een clash die niet enkel zwart en wit tegenover elkaar stelt. Op de achtergrond van deze geweldspiraal blijkt een eruptie van sociaal ongenoegen een belangrijke rol te spelen, een uitbarsting van opgekropte haat tegen een nieuwe elite die verpersoonlijkt wordt door de collaborateurs. Daarom hebben we ook de beschrijving van de persoonlijke levens van zowel de daders als de slachtoffers van 9 september 1944 door de tekst heen gelardeerd.

In een op analyse gerichte epiloog brengen we deze elementen samen en worden de gebeurtenissen in het zuiden van Limburg tijdens de bewogen oorlogsjaren in een bredere context geplaatst. In het bijzonder stelden we ons de vraag naar de achtergrond van de uitzonderlijke geweldsexplosie in de regio. Onze betrachting was het om, los van iedere moralistische benadering en steunend op dit uitzonderlijke bronnenmateriaal, ook een aanzet te geven tot een nieuwe sociale geschiedenis van collaboratie en verzet. Zeker is *Nekscht* een regionale studie en kunnen de ideeën die in de analyse worden geopperd niet verder reiken dan de geografische afbakening van deze studie. Meteen zit er dus ook een uitnodiging in vervat voor aanvullend onderzoek. In ieder geval blijft de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, die we denken zo goed te kennen, ons telkens opnieuw verwonderen. En in de verwondering ligt de aanzet tot nieuwe wetenschappelijke inzichten.

Rudi Van Doorslaer
4 juli 2020